
CINE AGRESEAZĂ? CINE ESTE AGRESAT?

Am văzut în capitolul anterior cum cifrele care indică prevalența pentru *bullying* variază foarte mult, în funcție de modul în care este măsurată aceasta. Cu toate acestea, de cele mai multe ori, majoritatea sondajelor sugerează că este implicat un număr mic de copii sau tineri. Cei mai mulți copii pot fi clasificați ca, practic, „neimplicați”. Deci, cine sunt cei care ajung să se implice?

Aici sunt două puncte importante de subliniat. Primul: oricine poate ajunge să fie implicat, într-un moment sau altul. În cartea mea pentru specialiști, mai detaliată, despre hărțuire, am povestit cum am trăit ambele roluri: pe când eram în școală, am fost victimă, dar și participant la hărțuirea altcuiva. Cred că, de fapt, majoritatea cititorilor s-ar putea regăsi în aceeași poziție. Totuși, doar un număr foarte mic dintre ei au fost implicați sistematic sau pe o perioadă lungă de timp. Cu alte cuvinte, evaluăm gradele de implicare, nu o chestiune bine delimitată.

Al doilea punct: nu ar trebui să ne gândim doar la agresori și la victime. În realitate, există o gamă de diferite tipuri de implicare – numite roluri de participanți la *bullying*. Vom vorbi despre asta în cele ce urmează.

ROLURILE PARTICIPANȚILOR LA BULLYING

Chestionarele, sondajele și rapoartele standard privind bullying-ul, cum sunt cele descrise în Capitolul 2, întrebă întotdeauna dacă respondentul a fost agresat – adică, este sau a fost victimă? Multe dintre acestea întrebă, de asemenea, dacă respondentul a fost el însuși agresor sau a luat parte la agresarea altora – deci, este sau a fost agresor? Acestea sunt cele două roluri bine definite în *bullying*. În ceea ce privește primul punct, că aproape toți am fost implicați la un moment dat, poate fi o idee nefericită să etichetăm anumiți copii drept victime sau agresori; este chiar contraproductiv dacă vrem să schimbăm comportamentele, dar poate fi util atunci când facem cercetări, dacă dorim să aflăm caracteristicile celor care sunt adeseori victime sau, dimpotrivă, agresori, sau care sunt factorii de risc. Aici, factorii de risc se referă la ce alți factori (de pildă, mediul familial) ar putea fi asociați cu aceste roluri sau ar putea indica o viitoare implicare. Vom analiza curând aceste elemente. Dar, mai întâi, să vedem ce roluri joacă ceilalți participanți.

O altă categorie va fi în mod clar constituită din copiii neimplicați. Este vorba despre cei care (de obicei majoritatea) nu sunt nici victime, nici agresori, după criteriile pe care am ales să le folosim. Vom vedea imediat cum pot fi împărțiți mai departe în diferite subcategorii. A patra categorie va fi formată din cei care sunt atât victime, cât și agresori. Aceștia sunt numiți, în general, victimele-agresori. Ei se pot auto-raporta sau pot fi numiți de colegi în ambele categorii. Sunt cei care pot fi hărțuiți de cei din jur, dar pot fi văzuți și ca provocatori sau enervanți și, prin urmare, având un comportament agresiv.

Originea termenului *roluri de participant* se află în cercetările unui psiholog finlandez, Christina Salmivalli. Pe lângă rolurile examinate anterior, ea a împărțit rolul de agresor în trei sub-roluri și rolul neimplicat în două sau trei. Rolul victimei poate fi, de asemenea, împărțit în mai multe.

Sub-roluri de agresor: aici, cele trei roluri distinse uneori sunt agresorul-șef, asistentul și susținătorul. Din această perspectivă, *bullying*-ul este un proces de grup. Deși unele agresivități pot fi individuale, în cele mai multe cazuri sunt implicate și alte persoane. Agresorul-șef este văzut ca cel care are inițiativa, care pornește *bullying*-ul. Asistentul este cineva care „urmează liderul”, implicându-se în agresiune.

Suținătorul este cel care nu se implică direct, dar aprobă pasiv agresiunea prin râs sau încurajarea agresorilor. Aceste trei roluri sunt clar diferite din punct de vedere conceptual, deși multe cercetări sugerează că se suprapun în diverse aspecte.

Sub-roluri ale „neimplicărilor”: alți copii pot să vadă agresiunea, dar fără să le placă ceea ce văd și fără să participe la ea râzând sau încurajând. La limita prosocială maximă, unii copii pot fi clasificați ca „apărători”. Ei pot provoca agresorii, spunându-le să se oprească; pot ajuta victima; sau pot chema ajutoare, de pildă, un profesor. În mod clar, rolul de apărător este foarte important atunci când sunt planificate în școli intervenții împotriva bullying-ului (vezi Capitolul 6). Este posibil ca alți copii să privească în tăcere și să nu facă nimic. De obicei, aceștia sunt clasificați ca „spectatori”, deși unii cercetători susțin că și urmărirea pasivă (adică fără a interveni sau a apăra pe cel agresat) este în sine o formă de susținere a bullying-ului. În final, există și copii care să nu fie conștienți de bullying – outsiders.

Sub-roluri ale victimei: rolul victimei este adesea împărțit în victime pasive și victime provocatoare. Această distincție a fost utilizată foarte mult de un psiholog suedez, Anatol Pikas, și constituie un aspect important al Metodei Pikas de abordare a bullying-ului (vezi Capitolul 6). Victima pasivă se referă la un copil sau o persoană tânără care nu a făcut nimic pentru a provoca sau justifica atacurile la care este supusă. Termenul de victimă pasivă poate că este nefericit ales, deoarece are o conotație negativă (în general, copilul nu poate fi pasiv), dar este formulat prin opoziție cu victima provocatoare, care îi enervează uneori pe colegi și face lucruri care pot provoca atacuri. De exemplu, ei se pot amesteca în jocuri într-un mod supărător sau pot reacționa agresiv la ceea ce alții înțeleg a fi o glumă inofensivă. După cum se poate observa, victima provocatoare este destul de asemănătoare cu rolul agresor-victimă descris anterior și, într-adevăr, cele două roluri se suprapun destul de mult. Pikas a considerat că diferența este importantă, în sensul că, pentru victimele pasive, accentul ar trebui să fie pus complet pe schimbarea comportamentelor agresorilor; în timp ce, pentru victimele provocatoare, este important să se schimbe atât comportamentul agresorilor, cât și al victimei.

Pe lângă descrierea diverselor roluri, ce au mai descoperit cercetările despre acestea? Care sunt factorii predictivi sau factorii de risc

sau lipsa de încredere în sine... și nu din cauza handicapului fizic... este rezultatul reacțiilor celorlalți la acest handicap.”

Aceste două exemple sunt suficiente pentru a scoate la iveală multe dintre aspectele bullying-ului. În primul rând, poate lua diverse forme – pe care le vom analiza curând. În al doilea rând, în general, se derulează pe o perioadă mai lungă de timp – impactul este cumulativ. În al treilea rând, victima se simte cumva neputincioasă – poate pentru că ceilalți sunt mai numeroși, pentru că nu are încredere în sine sau, ca în cazul Victoriei, pentru că are un handicap sau altceva care poate fi folosit pentru a o scoate în evidență. În al patrulea rând, efectele pot fi pe termen lung. Adeseori, victimele bullying-ului pot depăși aceste probleme, dar nu întotdeauna – există cazuri de sinucidere provocată în mare parte de hărțuirile trăite de persoanele în cauză (după cum vom vedea în Capitolul 4). Chiar și la vârsta adultă, fostele victime pot avea încă amintiri vii ale acestor experiențe. De exemplu, într-un studiu realizat asupra adulților bâlbâiți, mulți și-au amintit experiențe din școală. O femeie de 36 de ani a relatat:

„Perioada cât am fost la școală a avut un efect puternic asupra vieții mele adulte. Bullying-ul m-a bântuit toată viața. Uneori mi-e greu să rămân la un loc de muncă și mă întreb adeseori dacă nu cumva este un efect al bullying-ului pe care l-am suferit.”

Din fericire, acum știm mult mai multe despre bullying-ul școlar decât știam cu o generație în urmă. Și toate aceste informații își dovedesc utilitatea în ajutarea victimelor, prevenirea bullying-ului și crearea de strategii de intervenție eficiente la diverse niveluri – familie, grupuri de colegi (*peers*), școală, comunitate. Vom explora toate acestea în capitolele care urmează. Dar, să începem cu definiția.

CE ESTE BULLYING-UL? PROBLEMA DEFINIȚIEI

Chiar dacă ne gândim că îl putem recunoaște atunci când îl întâlnim, dacă dorim ca cercetătorii să facă studii sistematice (după cum se descrie în Capitolul 1), atunci avem nevoie de o definiție cât mai clară. Este limpede că bullying-ul este un tip de comportament agresiv,

iar agresiunea este de obicei definită ca o dorință de a face rău. Dar, la fel de limpede, nu orice agresiune este bullying. De pildă, îmi amintesc cum mă băteam cu vreun coleg de clasă, pe când eram la școală. Dacă asta se întâmpla doar o dată sau de două ori și dacă eram cam la fel de puternici, bătaia dintre noi nu era bullying. Devenea bullying doar dacă unul dintre noi era în mod vizibil mai puternic și dacă îl ataca pe celălalt în mod repetat.

Asta sugerează două aspecte care diferențiază bullying-ul ca fiind o formă specială de agresiune: este repetată și are loc într-un dezechilibru de forțe. Acest concept a fost definit pentru prima dată de Dan Olweus, un psiholog suedez care a lucrat cea mai mare parte a vieții în Norvegia. Încă din 1973, el a scris o carte despre „mobbing-ul școlar”, în suedeză (tradusă în engleză în 1978, cu titlul *Aggression in Schools: Bullies and Whipping Boys*). Totuși, conotațiile mobbing-ului (la origine, cuvânt norvegian similar cu bullying-ul) și terminologia demodată de tipul *whipping boys* au fost lămurite de o carte din 1993: *Bullying at School: What we know and what we can do*.

Această carte a avut un impact major. A fost tradusă în mai multe limbi și a ajutat la progresul cercetărilor și al acțiunilor în domeniu. În plus, în cei 40 de ani de la publicare, am asistat la dezvoltarea unui program de cercetare extrem de bogat și la descoperirea unei cantități impresionante de informații noi, care au fost diseminate în spațiul public.

Iată ce propunea cartea lui Olweus ca definiție a bullying-ului: acțiuni/acte repetate de agresiune împotriva cuiva care nu se poate apăra. Deci, cele patru criterii definitorii sunt:

- O acțiune care face rău cuiva sau poate face rău cuiva
- Realizată cu intenția de a face rău
(acestea sunt criteriile pentru agresiune, în general)
- Repetată în timp
- Cu un dezechilibru de forțe, în așa fel încât victima este în incapacitatea de a se apăra
(acestea sunt criteriile specifice pentru bullying)

O altă definiție, pe care am lansat-o împreună cu Sonia Sharp, în 1994, spune că bullying-ul este un „abuz de putere sistematic”. Este o definiție succintă, care include criteriile principale.

În ceea ce privește definiția exactă, încă sunt discuții. Tabelul 1.1 prezintă mai multe exemple recente. Definiția Academiei Americane de Pediatrie și cea dată de Volk și colegii nu înglobează repetiția.

Tabelul 1.1 Câteva definiții actuale pentru bullying

Sursa	Definiția
Academia Americană de Pediatrie stgove@aap.org	Bullying-ul este un comportament agresiv, nedorit, prezent în rândul copiilor de vârstă școlară, care implică un dezechilibru de putere real sau perceput.
Volk, Dane & Marini (2014)	Bullying-ul este un comportament agresiv cu un obiectiv anume, care face rău altei persoane în contextul dezechilibrului de putere.
Centrul pentru Prevenirea și Controlul Bolilor (SUA)	Bullying-ul este orice comportament (comportamente) agresiv(e) al unui tânăr sau grup de tineri care nu sunt frați sau nu se află într-o relație romantică și care implică un dezechilibru de putere observat sau perceput și este repetat de mai multe ori, sau există probabilitatea să fie repetat.
Departamentul pentru Educație, Londra (2017)	Bullying-ul este comportamentul unui individ sau grup, repetat în timp, care face rău în mod intenționat altui individ sau grup, la nivel fizic sau emoțional... Mulți experți susțin că bullying-ul implică un dezechilibru de putere între agresor și victimă.
Dankmeijer/Rețeaua Europeană Anti-Bullying (2017)	Oamenii sunt agresați când sunt expuși în mod regulat la acțiuni de agresiune, cu motivația implicită sau explicită de a crește/a scădea statutul social și atunci când le este greu să se apere, din motive individuale, sociale sau culturale.

Definiția dată de Centrul pentru Prevenirea și Controlul Bolilor, după un lung proces de consultare, include repetiția, dar exclude bullying-ul între frați și pe cel care are loc în cadrul unei relații romantice. Departamentul pentru Educație, din Londra, a dat o definiție care, inițial, excludea aspectul dezechilibrului de forțe, dar adăugirea cu „mulți experți susțin că...” a apărut după diverse argumente aduse de cercetătorii din domeniul anti-bullying-ului. Definiția lui Dankmeijer, prezentată în cadrul Rețelei Europene Anti-Bullying, se referă la „motivații sociale și culturale”. El încearcă să introducă aici conceptul de norme sociale – ceea ce este considerat normal și acceptabil într-un context anume, social sau cultural. De pildă, normele despre comportamentul homosexual au fost negative, dar se schimbă rapid în societățile vestice; și, de exemplu, bullying-ul homofob, care este încă larg răspândit, este perfect acoperit de această definiție.

O altă dezbatere: bullying-ul trebuie restrâns la copii (Academia Americană de Pediatrie, Centrul SUA pentru Prevenirea și Controlul Bolilor) sau nu (celelalte definiții din Tabelul 1.1)? Este un aspect important dacă, de exemplu, dorim să discutăm bullying-ul profesor-elev sau elev-profesor; sau chiar bullying-ul la locul de muncă. O discuție și mai specializată cu privire la definiții este cea legată de bullying-ul cibernetic. Dar, ca introducere, să vedem care sunt diversele forme pe care le poate lua bullying-ul.

DIVERSE FORME DE BULLYING

Cel mai evident tip de bullying este cel fizic – un copil mai mare lovește cu palma, cu pumnul sau cu piciorul un copil mai mic. Cunoaștem aceste întâmplări de multă vreme. Cartea lui Thomas Hughes, *Tom Brown's School Days* (1857), descrie bullying-ul fizic făcut de Flashman și gașca lui la școala din Rugby: băieții erau băgați într-o pătură, care era mai apoi scuturată cu gesturi violente: „Ceea ce îi place în mod deosebit bătașului în scuturarea păturii este momentul când băieții se agită și se străduiesc să scape, sau se prind de o parte a păturii și sunt aruncați pe podea; bătașul nu se distrează dacă nu e nimeni rănit sau speriat” (p. 134). Însă, bullying-ul poate fi doar verbal – insulte, amenințări. În cele două exemple cu care am început, sunt evidente atât bullying-ul verbal, cât și cel fizic. Bullying-ul

fizic poate include distrugerea obiectelor personale sau intimidarea de tipul celei suferite de Victoria, cu împingerea băncilor. Bullying-ul verbal poate include șantajul – solicitarea de bani sau bunuri, prin amenințări.

În cea mai mare parte a secolului XX, agresiunea a fost în general descrisă ca atacuri fizice sau verbale; însă, în anii 1980 și 1990, mai mulți psihologi din Europa și America de Nord au atras atenția asupra altui tip de agresiune, pe care au numit-o indirectă/relațională. Agresiunea indirectă nu se întâmplă față în față, ci prin terți – de pildă, răspândirea de zvonuri negative despre cineva sau convingerea unor copii să nu se mai joace cu un copil anume. Agresiunea relațională înseamnă acțiuni care distrug reputația cuiva și, din nou, răspândirea de zvonuri negative este un prim exemplu. Bullying-ul poate lua și aceste forme, prin urmare, excluderea sistematică și răspândirea repetată de informații denigratoare despre cineva intră la forme suplimentare de agresiune. Aceste patru tipuri principale – fizic, verbal, excluderea socială, răspândirea de zvonuri – au marcat ceea ce se știa despre bullying în secolul XX. Dar secolul XXI asistă la dezvoltarea a ceea ce se numește, cu un termen generic, *cyberbullying* (bullying cibernetic) și care se referă la bullying-ul prin intermediul telefoanelor mobile și al internetului. Acesta are câteva trăsături speciale și îl vom analiza mai în profunzime într-o altă secțiune.

BULLYING-UL ESTE O PROBLEMĂ INTERNAȚIONALĂ

În anii 1970 și 1980, în Europa au fost demarate cercetări și analize serioase ale fenomenului de bullying școlar, mai ales în țările scandinave – Norvegia și Suedia, urmate curând de Finlanda. În anii 1990, subiectul a stârnit interes și preocupare și în Marea Britanie, apoi în multe alte țări europene. Din nefericire, unul dintre declanșatorii acestui interes a fost reprezentat de sinuciderile legate de bullying. Așa s-a întâmplat în Norvegia, unde, în 1982, trei băieți cu vârste între 10 și 14 ani, din școli diferite, s-au sinucis din cauza bullying-ului, pe parcursul a doar câteva săptămâni. Interesul mass-media, îngrijorarea generală și cercetările anterioare realizate de Olweus, care indicau amploarea problemei, au dus la o Campanie Națională împotriva bullying-ului în toate cele 3.550 de școli norvegiene.

Privind în urmă, acesta poate fi văzut ca un moment definitoriu în domeniul cercetării bullying-ului școlar. El a arătat cum o combinație de evenimente, difuzarea în mass-media și rezultatele unor cercetări pot conduce la acțiuni sociale și politice cu impact real. Nu există nicio îndoială că acest moment a produs activități ulterioare în Europa anilor 1990. În mod tragic, adeseori, evenimentele au fost sinucideri; enormitatea și caracterul definitiv al sinuciderii unui copil, de multe ori lăsând un bilețel în care explica angoasa și suferința continue produse de faptul că era hărțuit fără încetare, pot provoca temeri oricărui părinte și pot fi greu de ignorat de politicieni. Dar evenimentele pot fi și rezultate ale unor studii; în Anglia, încă din anii 1990, am realizat împreună cu colegii mei sondaje cu privire la amploarea bullying-ului și am descoperit niveluri de două ori mai mari decât cele raportate în Norvegia. Presa a preluat informația sub titlul „Este Marea Britanie capitala europeană a bullying-ului?”, care a devenit curând „Marea Britanie este capitala europeană a bullying-ului”. Aceste articole au jucat un rol esențial în obținerea de finanțare guvernamentală pentru primul proiect important de intervenție în Marea Britanie. În Capitolul 6 sunt descrise atât acest prim proiect, cât și următoarele.

Inițiativele din țările scandinave și din Marea Britanie au influențat și cercetătorii din Canada, Australia și Noua Zeelandă. Activitatea a început și aici în anii 1990, iar aceste țări au continuat în forță o tradiție foarte solidă de cercetare și acțiune. Separat de ceea ce se întâmpla în Europa, în Japonia exista o lungă tradiție de cercetare a bullying-ului (numit *ijime*). Istoria ei începe în anii 1980, însă cercetătorii europeni, australieni și japonezi au reușit să se întâlnească abia în anii 1990, datorită unor finanțări internaționale de la UNESCO și altor circumstanțe. Abia atunci au înțeles cât de multe elemente comune există – dar și ce diferențe importante (care vor fi discutate imediat).

În SUA, au existat multe cercetări în domeniul agresiunilor între colegi, în anii 1980 și 1990, dar ceea ce a condus la creșterea îngrijorării cu privire la bullying a fost masacrul de la Liceul Columbine, din 1999, în care doi elevi au împușcat și ucis alți 12 elevi și un profesor. Cei doi care au utilizat armele de foc suferiseră anterior din cauza bullying-ului și un raport din 2000 a arătat că multe incidente cu focuri de armă din școli puteau fi legate de bullying. Deși mai târziu